

HENDRIK CONSCIENCE EN GENT

Dit gezegende 1302-herdenkingsjaar is in de marge ook een Hendrik Conscience-herinneringsjaar geworden. Werd immers, rond 11 juli 2002, in veel 1302-toespraken geen allusie gemaakt op de roem en de romantische verheerlijking die de Guldensporenslag te danken had aan zijn *Leeuw van Vlaanderen* én op het belang van dit werk voor de 19de-eeuwse bewustwording van de gewone Vlaamse mens? Ook in Gent wees feestredenaar Johan Decavele daarop bij de plechtigheden in de Pacificatiezaal van het stadhuis.

Niet over 1302 willen wij het hier hebben. Wél over Conscience, over de vele, bij wijlen intensieve contacten die hij onderhield met Gent en over zijn vriendschapsbanden met tal van Gentse figuren. Onvermijdelijk komen we daarvoor terecht bij àndere thema's in veel 1302-toespraken: de opkomst van de Vlaamse Beweging in de 19de eeuw en de belangrijke rol die Gent, Gentse *taelminnaeren* en literatoren, daarin hebben gespeeld. Precies in die context van taal en literatuur situeerde zich immers de verhouding van Conscience met figuren als een Ferdinand Augustijn Snellaert, een Jan Frans Willems, een Willem Rogghé en anderen. Maar ook de gewone Gentenaars kenden hem. Zijn redenaarstalent bracht ook hier velen in vervoering. En zijn twee Gentse romans - *Jacob van Artevelde* vooral, maar ook *Bavo en Lieveke* – bezorgden hem een ongemeen grote populariteit in deze stad.

Over dat alles zal deze bijdrage gaan. Maar laten we, voor een goed begrip, vooraf een korte paragraaf wijden aan de Belgische en de Vlaamse maatschappelijke situatie waarin Conscience zich zou bewegen. Na de onafhankelijkheid moest de jonge natie België zich nog helemaal organiseren. De (ook politieke) elite was Franstalig, de Vlaamse burgerij grotendeels francofiel. Maatschappelijk en zeker bestuurlijk was het Nederlands zo goed als dood. Het is niet overdreven te stellen dat het voor de redding van het Nederlands in de Vlaamse gewesten een historisch moment van “nu of nooit” was! En die redding werd op gang gebracht. Midden de jaren 1830 ontstonden in verschillende steden bijna gelijktijdig zogenaamde “maatschappijen van letteroefening”. In Gent kwam de Maatschappij van Vlaamsche Letteroefening De Tael is gansch het Volk tot stand onder impuls van geleerde burgers, erudiete *taelminnaeren* en orangistische figuren als Ferdinand Augustijn Snellaert, Philip Blommaert, Jan Frans Willems en anderen. In Antwerpen roerde zich, in het letterkundig genootschap De Olijftak, een groep van weliswaar minder eensgezind opgestelde, eerder patriottisch, Vlaams-Belgisch-voelende figuren, artiesten, schilders en schrijvers als Jan J. de Laet, Isidoor van Rijswijk, Hendrik Michiel van der

Voort en Hendrik Conscience. Het lag voor de hand dat die twee groepen (waartoe we ons hier beperken) elkaar zouden vinden – en bij die toenadering blijkt Conscience een niet geringe rol te hebben gespeeld.

Mét het gebruik van het Nederlands lag ook de Vlaamse literatuur op apegapen. Die stelde nauwelijks meer voor dan uitzichtloze rijmelarij. De eerste Vlaamse roman moest nog worden geschreven. Rond 1830 begonnen meer en meer Vlaamse dagbladen in het Nederlands vertaalde romans van buitenlandse succesauteurs (Walter Scott, Alexandre Dumas, Victor Hugo, Heinrich Heine) in feuilletonvorm te publiceren. Dat werd in het nog overwegend katholieke Vlaanderen met lede ogen aangezien als een zedenverwilderende bedreiging voor de volksdevotie. De kerkelijke overheid zette een ongemeen harde strijd in tegen deze nieuwmodische gewoonte, lees er Helmut Gaus en Karel van Isacker maar op na¹.

In die sfeer zette Conscience, de Antwerpse liberaal, zijn eerste stappen in de literatuur, aanvankelijk in het Frans (zijn moedertaal) met verzen en prozastukjes die hij voorlas in de Antwerpse Olijftak. Zijn vrienden daar spoorden hem aan, in het Nederlands te schrijven.

Goed 18 jaar oud, was hij in 1830 vrijwillig in legerdienst getreden. Na enige tijd beseftte hij nochtans dat een militaire carrière niet te combineren viel met zijn literaire aspiraties: hij wilde schrijver worden. In 1835 werd hij als onderwijzer gestationeerd in een regimentsschool in Dendermonde. In dat vriendelijke provinciestedje woonde toen nog Prudens Van Duyse (die in Gent had gestudeerd en daar in 1838 stadsarchivaris zou worden). Van Duyse had toen reeds heel wat geschriften op zijn naam én hij had zijn engagement in de Vlaamse zaak al duidelijk gemanifesteerd. Vermoedelijk op aandringen van zijn Antwerpse vriend Isidoor van Rijswijck, zocht Conscience contact met Van Duyse.

De kennismaking liep niet meteen van een leien dakje. Conscience aarzelde om Van Duyse te benaderen want er was... een taalprobleem. Hijzelf voelde zich op dat ogenblik nog zeer onzeker in het Nederlands en Frans was blijkbaar Van Duyses sterkste punt niet...

Sprekend én vermakelijk is alleszins de schets die Conscience op 11 maart 1836 maakte van Van Duyse, in een brief aan zijn Antwerpse vriend “Door” Van Rijswijck².

“Ik hoop” – schreef hij – “weldra de beste nederduytsche schriften in opzie te nemen, en alzooy my myne eygene tael wat gemeener te maken. – Dit kan ik voor het oogenblik niet ondernemen; daar ik my in de Hoogduytsche en engelsche taelen oefen. Ik heb meermaels de gelegenheyd gehad met den heer Vanduyse kennis te maken; ik weet dat hij zelf er naer getracht heeft; - ik weet ook dat hij

met de fransche tael niet algemeen is, en dat onze gesprekken in 't nederduytsch zouden geweest hebben; en daer ik noch Hollandsch noch vlaemsch spreek, heb ik deezen assaut niet durven wagen" (...). Om U van hem eene schets te geven, zal ik hier eenen termondenaer laten spreken.

P. – Zeg Jan wat is dat voor eenen, gy weet wel dien avocaat Vanduisen?

J. – ah! ah! vanduyzen, dien poëet, ehu!? dat is eenen geleerden keer'l man! – Zoo zyn er maer weinig in Belgenland die zoo nen kop hebben! –

P. – dien heeft zeker meer zaken te pleyten als ander avocaten?

J. – pleyten! zoo leven niet, d'er zal niemand aen hem zaken te pleyten geven; want ge moet weten dat dien Cadé van tyd tot tyd, muijzennesten in zynen kop heeft, en dat hij dan door al zyn studeeren, nie' meer weet van waer de wind waeyt. (...)

P. – maer ge zegt dat hy nooyt pleyt, wat doet hy dan?

J. – Da weet den duvel, wat dat dien vent doet – hy heeft toch noch al werk, d'heeren van 't Stadhuys hebben hem belast van d' Archieven te deursnuffelen en in order te brengen, en het paraiteert dat daer veel dingen in staen die niemand en weet. Hy gaet hy d'er n'en boek van maeken die curieus zal zyn, d'a verzecker ik u.

“ – ik wou dat ik met den heer Vanduise, kost kennis maken.

“ – Wa' zegt gy daer, kennis maken? dat is zoo gemakkelek niet ik geloof dat hy em in geen dry maenden in 'en 'staminet geweest is, - en als ge by hem t'huys gaet moet ge – zegt hij – nog weten waerom – en dan zeet' em ik groet u mynheer – ja – neen – en “ni vu ni connu” dan weet gy nog nix – en gaet em by geval is uyt dan loopt hy, als of hy bang was dat z'em zou'en inhalen, dabort het en is geenens mensch om kennis te maken, der zyn er véel die zeggen dat het nen menschenhater is – maer da's gelogen want hy heeft veel menschen goedgeedaen ; tiens! tiens! daer loopt em – zoude gy zeggen dat dat zoo nen geleerden man is, met zyne negligente mise en zyn eenvoudig gelaet – het is bekan gelyck eenen afgebrande pachter. – (...)

Zo gy my eenige verzen wilde overhandigen zou ik hem dezelve wel onder t' oog leggen – ik zou alsdan ten minste een motief hebben om hem te naderen.”

In mei 1836 werd Conscience uit het leger ontslagen. Hij keerde terug naar Antwerpen en bereidde er zijn Nederlandstalig literair debuut voor: *In 't Wonderjaer : 1566, historische tafereelen uit de XVIe eeuw*, dat in 1837 zou verschijnen. Voor veel Gentenaars zal de eerste “kennismaking” met Conscience wellicht “het bericht van inteekening” geweest zijn, waarmee de *Bydragen van de Gazette van Gent* in 1836 het verschijnen van deze allereerste Vlaamse roman aankondigde.

Conscience was zich blijkbaar bewust van de risico's die hij liep met de vorm van zijn verhaal. “Het is een *Roman!* Schrik niet...”, schreef hij in het voor-

woord, "... niet een Roman als de franschen, waerin Godsdienst en eer aen een staek gebonden, en door de vrye ondeugd gebrandmerkt worden : waerin moord en egtbraek verschooning vinden. Neen zoo niet. Zuivere gevoelens alleen zyn in het Wonderjaer verheerlykt. (...) Indien veel zulke werken in ons land uitkwamen, zouden de Lezers zich niet genoodzaekt vinden, in fransche leeskamers een aengeaem boek te zoeken; terwyl zy nu met recht zeggen mogen dat, hoezeer zy met den volksgeest bezielde zyn, zy evenwel hunnen toevlucht tot de fransche schryvers nemen moeten..."

Maar er was meer: de auteur was zo vermetel geweest, in zijn debuut openlijk sympathie te betuigen voor de strijd van de Geuzen tegen de Spaanse onderdrukker en bovendien de nationale vrijheid én de gewetensvrijheid te verheerlijken.

Van dat alles moesten brokken van komen. De "heilige oorlog" (zouden we vandaag zeggen) van de katholieke Kerk keerde zich tegen hem, zijn vermetelheid werd hem zwaar aangerekend. Eigenlijk was hij een gemakkelijke prooi: zijn nog gebrekkig Nederlands maakte hem immers erg kwetsbaar voor de literaire kritiek. Bovendien had de religieuze overheid toen nog een stevige greep op de verkoopskanalen voor boeken én werd elke auteur nog verondersteld de publicatiekosten van een boek zélf te dragen. Om een lang verhaal kort te maken: wilde hij spreekwoordelijk nog een boek verkopen, dan zou hij uit een ander, devoter vaatje moeten tappen...

Het *Wonderjaer* "deed" het blijkbaar enkel in Antwerpen. In een brief van 10 juni 1837 aan Jan Frans Willems beklagde Conscience zich over dit beperkte succes en riep hij de Gentse voorman te hulp: "... Schaers waren de inschrijveren uit andere steden dan Antwerpen – en dit is geen wonder men kende noch het werk noch den schryver...". Hij meldde dat hij 40 exemplaren had toegezonden aan de Gentse boekhandelaar André Vassas en hij vroeg Willems "... dat gy door den krachtigen invloed welke uwe geleerdheid en kunde, u heeft bezorgd, de lezers ten mynen voordeel wende – dat gy de aendacht der koopers er op trekke..."³.

Zijn Gentse vrienden namen het voor hem op. F.A. Snellaert publiceerde in de tweede jaargang van *Bydragen van de Gazette van Gent* een welwillende bespreking van het *Wonderjaer*, verdedigde de auteur als romanschrijver (en brak daarmee ook een lans voor de roman als literair genre) maar wees tegelijk op de mankementen in taal en stijl. Ook de Gentse Maetschappy van Schoone Kunsten en Letteren (waaraan o.m. Jan Frans Willems, Prudens van Duyse, Constant Philip Serrure en Philip Blommaert meewerkten) zette zich achter de Antwerpse debutant. Zij bood hem het lidmaatschap aan en vereerde hem met een gouden eremedaille, overtuigd als zij was van de innerlijke waarde van het *Wonderjaer*. De Maetschappy wilde hem hiermee ook "aenmoedigen, ten einde

onze letterkunde door meer dergelijke prozaschriften te verrijcken”⁴. Conscience aanvaardde die lof in dank, zou er zelfs gretig naar verwijzen nadat ene “V.” in het *Antwerpsch Nieuwsblad* van 10 mei 1838 vooral zijn taalgebruik en zijn talent als schrijver heftig had betwist⁵.

Inmiddels werkte Conscience ijverig aan zijn *Leeuw van Vlaanderen*. Hij documenteerde zich uitvoerig, ondernam daarvoor in februari met zijn Antwerpse boezemvriend De Laet een studiereis naar Gent en naar West Vlaanderen. In Gent voerde hij gesprekken met onder meer Auguste Voisin, Jules de Saint-Genois, Philip Blommaert, Constant Philip Serrure, Ferdinand Augustijn Snellaert, Prudens van Duyse en kunstschilder-oudheidkundige Felix de Vigne (die hem inwijdde in de middeleeuwse klederdracht). Op 19 februari 1838 zat hij met De Laet aan bij het jaarlijks banket van De Tael is gansch het Volk. Conscience las er fragmenten voor uit zijn werk en zegde zijn medewerking toe aan het Gentse *Kunst en Letterblad* (te beschouwen als de voortzetting van de *Bydragen van de Gazette van Gent*) waarvan Snellaert dan redacteur was. Conscience zou voor het *Kunst en Letterblad* enkele malen *Eene bladzijde uit Het boek der natuer* én een aantal andere bijdragen leveren.

Om zich te wapenen tegen de kritiek op zijn taalgebruik, had Conscience Snellaert blijkbaar gevraagd, het manuscript van zijn *Leeuw* na te zien en te verbeteren⁶. Op 9 mei 1838 schreef hij aan Snellaert: “De *Leeuw van Vlaanderen* is bykans afgewerkt... Zoodra [hy] zynen klauw in het licht zal gestoken hebben, zal ik UE een exemplaar toezenden”⁷. Er is iets merkwaardigs met deze brief. Ondanks de zelfzekere toon over de vorderingen van zijn *Leeuw*, illustreert hij perfect hoezeer Conscience uit zijn lood geslagen was door de heftige kritiek die hij ervoor kreeg. De brief was al afgesloten – en dan voegde hij er een soort *post scriptum* aan toe: “heden heeft de nyd, my in een vlaemsch antwerpsch dagblad aengetast – ik ben een brodder heb noch styl, noch vernuft, noch gedachten : Het ware beter dat ik niets meer uitgave, men bericht het publiek dat myn leeuw een even groot knoeiwerk zal etc. ...”.

Zijn voorafgaande betrokkenheid bij de *Leeuw* ten spijt, zou Snellaert zich niet schromen, er nadien in een bespreking⁸ de verdiensten maar ook de zwakheden in taal en stijl van bloot te leggen, zoals hij dat eerder al had gedaan in verband met het *Wonderjaer* en met *Phantazy*, het tweede, erg zwakke boek van Conscience. En die kritiek bekoelde de vriendschappelijke betrekkingen tussen beiden wel eens...⁹.

Net als het *Wonderjaer*, wekte ook de *Leeuw* weerstand. Beide werken zouden hetzelfde lot ondergaan. In een poging om zijn boeken ook verkocht te krijgen in de gevangenissen en in de scholen (wat een hoge oplage zou verzekerd heb-

ben), was Conscience in contact gekomen met E.H. J.B. van Hemel die toen superior van het Klein Seminarie te Mechelen en lid van de Commissie voor Gevangenissenlectuur was. De auteur kreeg de raad, zijn boeken te fatsoeneren, ze met andere woorden te onderwerpen aan de “wetten van oordeel en smaak”. Conscience gaf toe. Het *Wonderjaer* werd voor de tweede editie vroom gekuist, de sympathie voor de Geuzen uit de eerste editie werd nu overgedragen op de katholieken¹⁰! Ook uit zijn *Leeuw* verwijderde hij enkele “gewaagde” passages, zo werden o.m. de veelvuldige vloeken die Jan Breydel in de mond waren gelegd, tot zediger proporties herleid. In een brief dd. 2 januari 1843 van Van Hemel kreeg de auteur schouderklopjes voor de wijze waarop hij het *Wonderjaer* had aangepast “sous le rapport de la religion et des moeurs”. Van Hemel meldde hem dat ook al delen van de *Leeuw* werden nagelezen. Het werk werd nu goed bevonden voor “nos 600 élèves”¹¹.

Het moeten moeilijke tijden geweest zijn voor Conscience. Van katholieke zijde werd hij zo goed als gedwongen tot zelfcensuur. Dat hij toegaf aan die druk werd hem van vrijzinnige kant niet in dank afgenomen: hij werd beschuldigd van “verraad” en “kazakdraaijerij”. Van (toen nog erg invloedrijke) Franstalige zijde werden hem dan weer zijn openlijke, vurige pleidooien voor de Vlaamse zaak kwalijk genomen.

En er stond hem nog meer zwaarigheid te wachten. Begin 1839 wilden de Grote Mogendheden met een zogenaamd “Verdrag der XXIV artikelen” de overdracht van Limburg en Luxemburg naar Nederland ordonneren. Als Vlaming en als nationalist hield hij op 6 februari 1839 in Antwerpen een vurig pleidooi tegen dit voornemen. Hij riep de Vlamingen op, zich op een oorlog voor te bereiden, ter verdediging van het nationale grondgebied. Eigenlijk lag zijn betoog in de lijn van de oorspronkelijke reactie van de regering (die nadien tóch zou zwichten) maar zijn vlammend betoog had veel geesten opgehitst. Er braken hevige rellen uit in Antwerpen en daarvoor werd hij geschandvlekt als de grote aanstichter, de oproerkraaijer. Het gevolg van dat alles: hij stortte psychisch in, gaf de brui aan zijn literaire leven en ging in dienst als klerk bij de bloemenkwekerij van zijn vriend Karel van Geert.

In die nood leerde hij weer zijn vrienden kennen. In zijn *Geschiedenis mijner jeugd*¹² zou hij getuigen dat “... mij werden uit Vlaanderen brieven toegestuurd, waarin men mij in naam des vaderlands bezwoer, dit opzet te laten varen. Ik ben den Dr Snellaert dankbaar voor de edelmoedige pogingen, welke hij in dien zin aanwendde”. Zijn dochter zou dit later bevestigen: “... van alle kanten uit de twee Vlaanderen ontving hij brieven, om hem te smeeken, toch niet voor altijd aan de letterkunde te verzaken. Dr Snellaert bovenal hield niet af...”¹³. Dat alles werd vergeten na de indrukwekkende grafrede die hij had gehouden voor de kunstschilder Matthys Van Bree en na de vererende opdracht die hem

van regeringswege was te beurt gevallen, tot het schrijven van een geschiedenis van België.

Bij dit alles had hij zijn contacten met Gent onderhouden. Hij was er geïntroduceerd geraakt in het Vlaams-Gentse verenigingsleven, o.m. in De Tael is gansch het Volk waar hij op 24 februari 1839 andermaal een feestmaal bijwoonde. In november van datzelfde jaar was in het *Kunst en Letterblad* een vermoedelijk door hem geschreven artikel verschenen¹⁴ waarin de wens werd uitgedrukt dat er te Gent, “in de nabijheid van de Hoogeschool, een maatschappij van geleerden zou worden gesticht met de bedoeling, wetenschappelijk gefundeerde Nederlandse studieboeken te laten opstellen en verspreiden”. Conscience die zelf gepassioneerd was door de natuur, werkte toen aan een *Wonderspiegel der Natuer* waarmee hij invloed wilde uitoefenen op de landbouw en de volksnijverheid en waarmee hij tegelijk “nogmaals den rijkdom (wilde) aantoonen van de Nederlandsche Tael”.

In 1841 woonde hij het belangrijke Taalcongres bij dat van 11 tot 23 oktober in Gent was georganiseerd door de Maetschappy tot Bevordering der Nederduytsche Tael- en Letterkunde. Het congres ging door in de Aula van de universiteit. Na een jarenlange “spellingoorlog” werd daar, door afgevaardigden uit alle Vlaamse provincies, een akkoord bereikt over de spelling van het Nederlands. Conscience nam ijverig deel aan de besprekingen en voerde er het woord¹⁵. Alleen al de officiële omkadering illustreert het belang dat ook in Gent aan dit congres werd gehecht: het was gestart onder het luiden van de “grootte klok van het Belfroot” en het losbranden van “drie vyfponders in den hof van het Casino”; het werd besloten met een “Vlaemsch feest” en een banket waaraan behalve de Nederlandse gezant ook twee Belgische ministers aanzaten.

In 1843 rijpte het voornemen, een Vlaamsgezind unionistisch dagblad, *Vlaemsch België*, op te richten. In december deden de Antwerpenaren Conscience, Van Rijswijck en Terbruggen (ook lid van de Olijftak) Gent aan om daarvoor “actionarissen, abbonnten en medewerkers” te werven. Een drietal literaire feestjes werden voor die gelegenheid georganiseerd: ten huize Blommaert, bij Van Peenes toneelmaatschappij Taelyver en Broedermin en ten huize Willems, “waer de heer Conscience zyne welsprekendheid voor de vuist op eene uitmuntende wyze doen kennen heeft”¹⁶. Het dagblad werd opgericht te Brussel, op 1 januari 1844. Verschillende vooraanstaande literatoren verleenden er hun medewerking aan, o.m. Conscience, Snellaert en Van Ryswyck. Wegens financiële problemen en politieke onenigheid zou het blad al in november 1844 verdwijnen.

In 1844, toen het tijdschrift *Kunst en Letterblad* van Gent naar Antwerpen verhuisde, nam Conscience het redacteurschap van Snellaert over.

Op 16 en 19 augustus 1844 maakte *Vlaemsch België* melding van een bezoek dat Conscience enkele dagen eerder aan Gent had gebracht met de bekende Duitse volkskundige en germanist, Ludwig Uhland, die rond die tijd de laatste hand legde aan zijn *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder*. Bij die gelegenheid werd ook de toekomst van *Vlaemsch België* besproken. Beide gasten woonden een vergadering van De Tael is gansch het Volk bij¹⁷.

In 1845 werd Conscience, samen met Karel Lodewijk Ledeganck en Jan de Laet, door de sedert 1830 verfranse Gentse universiteit benoemd tot “professeur agrégé”. Op 8 november, tijdens de opening van het academisch jaar, legden hijzelf en De Laet (Ledeganck was ziek) daarvoor de eed af alhoewel die “aanstelling” niet meer was dan een eretitel (een soort *honoris causa*-aangelegenheid).

Nog in 1845 zocht het pas in Antwerpen opgericht (geheim) letterkundig en Vlaamsgezind genootschap Het Heilig Verbond (“De Toekomst”) toenadering tot Gent. Op 23 september engageerde Conscience zich daar om een aantal Gentse Vlamingen te “ondertasten”, hen te overhalen om tot het genootschap toe te treden. Ferdinand Augustijn Snellaert, Frans Rens en later ook Philip Blommaert, gaven gevolg aan zijn verzoek.

Op 13 april 1846 vierde de Gentse universiteit in het Casino het jubileumfeest voor hoogleraar Jacob J.L. Kesteloot. Tijdens het banket werd het woord gevoerd door o.m. Van Duyse, Ledeganck, Snellaert én door Conscience. 's Avonds troffen de disgenoten elkaar in hotel De Ster aan de Koornmarkt, voor een bijeenkomst van het in maart van dat jaar opgerichte *Vlaamsch Gezelschap*. “Het zat er stampvol” getuigde tijdgenoot Willem Rogghé¹⁸, niet alleen ter wille van Kesteloot, maar zéker ook omdat Conscience daar eveneens aanwezig was. Hij sprak er over het streven en het doel der Vlaamsche beweging en drukte vooral op het betekenisvolle feit, dat “een zoo talrijke kring als het Vlaamsch Gezelschap in Artevelde’s stad was tot stand gekomen”. In zijn *Gedenksbladen* roemde Rogghé de populariteit én het redenaarstalent van Conscience als volgt:

“Ik heb later in mijn leven veel redenaars gehoord, waaronder menig beroemden, maar nooit greep hun woord mij zoo diep in de ziel als dat van Conscience. Hoe vloeiend en gemakkelijk kwam alles er uit, hoe wist hij zijne gedachten met de zwierigste en afgewisseldste beelden op te smukken! Ik weet het, niet alleen hij, ook anderen kennen die kunst om eene rede meesterlijk op te bouwen; maar eene begaafdheid was hem aangeboren, die aan het zeldzame grensde: het was de volheid, de plooibaarheid, de harmonische volmaaktheid

*van zijn geluid. Hij droeg een wonderorgel in den boezem, dat, onder den gloeienden adem der ziel, al dezer gewaarwordingen, nu eens krachtig en drif-
tig, dan weer kalm en streelend, in altijd verrukkelijk juiste tonen vertolkte.”*

Vanaf 1847 kwam er tussen Gent en Antwerpen een drukke correspondentie op gang over het oprichten van een (wat Conscience zou noemen) “Vlaamsche Staetsparty” die zich, onafhankelijk, zou situeren tussen de katholieke en de opkomende liberale partij¹⁹. Het overleg mondde uit in een manifest, *Vlaamsche Beweging : verklaring van grondbeginselen, door de verdedigers der nederduitsche volksregten aen hunne landgenoten*. Conscience en Snellaert waren er de auteurs van. De “Staetsparty” kwam er echter niet.

Jacob van Artevelde

We schrijven 1848. Conscience was druk bezig met de voorstudie voor zijn *Jacob van Artevelde*. Het boek zou begin 1849 verschijnen, voorzien van een uitvoerige voorrede, een merkwaardige verantwoording eigenlijk. De auteur licht erin toe, waarom hij deze roman schreef. “Wij wilden”, zo ving de voorrede aan, “plaats nemen tusschen de vaderlandsche geleerden en dichters, die sedert eenige jaren zich de zending hebben opgelegd, de nagedachtenis des Gentschen burgers over de onrechtvaardigheid der geschiedenis te wreken, en dit onzaglijk heldenbeeld te zuiveren van de vlekken waarmede haat, laster of dwaling het gedurende vijf eeuwen hebben overladen”.

Het voornemen daartoe was enkele jaren eerder gekiemd en had te maken met zijn *Geschiedenis van België* (1845) die hij in opdracht van de regering had geschreven.

Zich documenterend voor die geschiedenis was het hem opgevallen dat de figuur van Jacob van Artevelde in de kronieken en geschiedenissen “eene zonderlinge tegenstrijdigheid” vertoonden: “... Terwijl ze hem van onrechtvaardigheid, oproer, heerschzucht en van andere laakbare driften of inzichten beschuldigen, noemen zij hem te gelijker tijd een wijs man, een groot vernuft, een ongewoon welsprekend redenaar, en teekenen van hem onder anderen ook daden aan die de vooruitgebrachte aantijgingen schijnen te logenstraffen”. Conscience verwees hiermee naar de Franse kroniekschrijver Jean Froissart (1337-1410) en naar anderen (niet de minsten, bijvoorbeeld Chateaubriand) die Artevelde eeuwenlang in een slecht daglicht hadden gesteld²⁰.

Het zat Conscience dus blijkbaar dwars dat hij zich, voor de historische schets van Artevelde in zijn *Geschiedenis van België*, grotendeels had laten inspireren door de vooral negatieve kronieken over de “ruwaard”. Daarvoor lijkt hij zich in de voorrede van zijn *Artevelde* wel te verontschuldigen: “... Bij gebrek

aan doorslaande bewijzen om de aangenomene meening te verwerpen, mochten wij voor alsdan het eeuwenlang gevolgde spoor niet verlaten, en wij zagen ons verplicht, op het tafereel van Arteveldes uitstekende gaven en groote daden ook de schaduwen te leggen, welke jaarboeken en kronieken er op aanduiden. Evenwel, de wonderbare levensloop des Gentschen burgers had eenen diepen indruk op ons gemoed gelaten ; en langzamerhand ontstond in ons de begeerte om dieper in het volle begrip zijner ontwerpen en zijns tijds te dringen, en zijner nagedachtenis een bijzonder werk toe te wijden”.

Conscience wilde zijn vergissing dus goedmaken met een roman die Jacob van Artevelde zou rehabiliteren...

Steeds volgens genoemde voorrede, kreeg zijn *Artevelde*-plan vaste vorm na het lezen van een opstel van professor P.A. Lenz, handelend over de zes eerste maanden van Arteveldes bestuur én na het lezen van “een bekroonde levensbeschrijving van Jacob van Artevelde door J. de Winter”²¹.

Om zich voor zijn *Artevelde* te documenteren, vertoefde Conscience meermaals in Gent, voerde er gesprekken met talrijke mensen die óók met Artevelde bezig waren. In zijn “voorrede” somt hij er enkelen op: Norbert Cornelissen (“de eerste van allen die Artevelde’s roem terugeischte”), Auguste Voisin (die enkele artikelen had gepubliceerd in “*Examen critique des historiens d’Artevelde*”) en vooral P.A. Lenz (“die de herstelling van Artevelde’s roemrijke nagedachtenis, om zoo te zeggen, tot doel van zijn leven verkozen heeft”)²². In het algemeen dankte Conscience ook “onze Gentsche vrienden” voor “de dienstvaardige hulp welke zij ons tot onze opzoekingen en plaatselijke studiën te Gent zoo edelmoedig hebben verleend”.

Toen bekend werd dat Conscience een boek over Artevelde schreef, werd dat niet meteen op algemeen gejuich onthaald, ook niet in Gent. Van katholieke zijde wantrouwde men hem en na de *Leeuw* stond hij evenmin op het beste blaadje bij de Franstaligen... Begin 1848 had *Den Vaderlander* (een volkse uitgave van het Franstalige Gentse blad *Le Catholique des Pays-Bas* waarin oppositie werd gevoerd tegen de orangistische, Hollandse taalpolitiek) argwanend de hoop uitgedrukt dat *Jacob van Artevelde* “iets verhevener zal zien dan eenen onbegrypelyken taeltwist, eenen stryd tusschen vlaemsch en fransch...”. Op 8 januari 1848 bezocht hij met de letterkundige Eduard Michels het Gentse Groot Begijnhof en in de zomer van 1848 deed hij Gent nog herhaalde malen aan en las hij in het Vlaemsch Gezelschap delen voor uit zijn handschrift. In het *Nederduitsch Letterkundig jaerboekje* voor 1849 publiceerde hij de (vooral vrome) indrukken van zijn bezoek aan het Groot Begijnhof²³. Wilde Conscience zich hiermee, *avant la lettre*, indekken tegen de argwaan van katholieke zijde? Het fragment zelf verwerkte hij in het derde deel van zijn roman.

26 juni 1848 werd voor Conscience een drukke “Gent-dag”. In de voormiddag woonde hij in Sint-Amandsberg de inhuldiging van het praalgraf van Jan Frans Willems bij. Hij sprak er de beklievende woorden “En wy, wy zullen onze zonen in bedevaart naar hier geleiden, naar het Campo Santo waar de Vlaamse helden rusten”. Zo zou hij de inspirator geweest zijn voor de benaming “Campo Santo”, de heuvel die vroeger “Kapelleberg” en “Sint-Amandsheuvel” werd genoemd terwijl Willems vaak sprak van de “Reinaertheuvel”²⁴.

In de namiddag van diezelfde 26ste juni was hij aanwezig in “het paleis” (de Aula) van de universiteit in de Voldersstraat, voor de viering van het vierhonderdjarig bestaan van de “Fonteinisten”. Eugeen Zetternam kreeg er, voor zijn *Mijnheer Luchtervelde*, de prijs van een voor die gelegenheid ingerichte letterkundige wedstrijd van De Tael is gansch het Volk. Deze plechtigheid werd ’s avonds gevolgd door een banket in de Minardschouwburg, in aanwezigheid van de gouverneur, de Gentse burgemeester, de schepenen en talrijke notablen. Conscience bracht er, voor de vuist, een gloedvolle heildronk aan het Gentse stadsbestuur uit²⁵.

Begin 1849 verscheen dan zijn *Artevelde*, opgedragen aan de stad Gent: “Der oude hoofstad van Vlaenderen. Het Heldhaftige Gent, mijne Vaderlandsche poging, ten offer”. Met dit werk bereikte Conscience het hoogtepunt van zijn literair kunnen. Ook al zou deze historische roman nooit dezelfde (blijvende) roem verwerven als *De leeuw van Vlaenderen*, toch wordt hij algemeen beschouwd als technisch gaver en evenwichtiger.

Hoe intensief Conscience door het schrijven van zijn *Artevelde* benomen was geweest en hoe verweesd, innerlijk ontredderd hij zich voelde na het voltooiën van dit werk, mag blijken uit een brief die hij op 10 februari 1849 schreef aan Snellaert²⁶. We lezen daarin:

Ik weet niet wat er met my om gaet : zoo lang ik aen mijn werk Artevelde arbeidde gevoelde ik niets dan eene groote spanning en koorstigen aendrift. Nu my die prikkel ontbreekt, heeft zich eene schrikkelyke zenuwziekte verklaerd. My vervolgen onophoudelijke wangedrochtelyke denkbeelden, die ik door geen geweld des geestes verdryven kan, en die my voor een onbekend kwaed doen beven, zelfs te midden myner beste vrienden. Des nachts kan ik niet slapen ; eene yseleyke zenuwkoorts doorloopt myn ingewanden ; myn hart doet my pyn ; het slaet zonder mate – en ik ben alsdan gejaegd alsof duizend ongelukken my bedreigden. Onbeschryfelyk is deze ziekte : ik vrees beurtelings voor geraektheid, voor verlies van zinnen, voor hartziekte, voor bezwymenis. Ik ben al drie mael naer de heide geweest [Conscience bedoelde zonder twijfel de Kempische heide], waer ik my immer zo vermaek, doch het was nutteloos. Dus is me weder

het gedacht gekomen naer Gent te gaen om verzet te zoeken ; maer myn geest is zoo veranderlyk, dat ik zelf niet weet waer ik my morgen zal bevinden (...). Ik ben moedeloos, radeloos en geheugenloos...".

In Gent maakte de *Jacob van Artevelde* alleszins veel indruk. Op 27 maart 1849 zond de auteur een exemplaar aan de toneelmaatschappij De Fonteine en een aan het Gentse stadsbestuur. De Fonteine kreeg het "als een ootmoedig bewys mijner erkentenis voor al het goede en nuttige dat zij sedert eeuwen ten voordeele der moedertael en des vaderlands heeft gesticht". In het exemplaar schreef hij de opdracht "Der vermaerde Maatschappij De Fonteine te Gent door den schrijver met hoogachting aangeboden". Dit exemplaar, samen met de begeleidende brief, wordt nog steeds gekoesterd in het archief van De Fonteine.

Ook het stadsbestuur waardeerde de *Jacob van Artevelde* ten zeerste. Op voorstel van Jules de Saint-Genois besloot de gemeenteraad, de auteur op een bijzondere manier te laten blijken hoe erkentelijk de stad hem was voor de eer die hij Gent en een van zijn meest vermaerde burgers uit de Middeleeuwen had aangedaan met dit boek, "un véritable monument à la ville de Gand". De stedelijke "Commission de l'instruction publique et des beaux arts" werd opgedragen daartoe een passend voorstel te doen. In zijn zitting van 14 april 1849 besliste de gemeenteraad, de auteur een officiële dankbrief te schrijven, op perkament, met de zegels van de stad en ondertekend door alle leden van de gemeenteraad²⁷. Zo gezegd zo gedaan, maar ironisch genoeg werd dit vererende "diploma" geheel in het... Frans gesteld.

Een voorstel van De Saint-Genois om meteen ook een Artevelde-standbeeld op te richten op de Vrijdagmarkt, werd gunstig onthaald. Het standbeeld kwam er (vooralsnog) niet omdat de Staat daartoe zijn medewerking niet wilde verlenen en omdat men zo kort na het roerige hongerjaar 1848 (met veel sociale onlusten in gans Europa) "geen uitgesproken democratische stemmingen" wilde aanwakkeren²⁸.

Op zaterdag 9 juni 1849 was Conscience opnieuw in Gent. Willem Rogghé, die wist dat hij verbleef in De Ster, trommelde de Zangmaatschappij Het Willemsfondsgenootschap en een aantal andere koormaatschappijen op om de beroemde man een passende hulde te brengen. Dat werd een klinkende serenade! Conscience kwam buiten en dankte met een "warme vaderlandslievende improvisatie", aldus Rogghé.

In 1852 werd Conscience lid van het Gentse Willemsfonds dat het jaar voordien was opgericht als een vereniging "willende de nederduitsche tael en letterkunde en al wat haer aengaet krachtadig ondersteunen en aenmoedigen, ter

versterking van den algemeenen nationalen geest in België” (aldus de toenmalige “Grondslagen”). In een brief van 19 april 1852 schreef hij aan Jules de Saint-Genois, de eerste Willemsfondsvoorzitter: “Ik aenzie de werking van het Willemsfonds zoo als zy nu gerigt wordt, als een der nuttigste betrachtungen in onze letterkunde. Gelief mynen naem onder uwe inschryvers op te nemen voor de somme van tien franken ’s jaers”²⁹.

Begin 1854 leek het er even op dat de Gentse universiteit Conscience een leerstoel Nederlandse taal- en letterkunde zou aanbieden. Mogelijk hoopte hijzelf op een dergelijk professoraat en op een “verplaatsing” naar Gent, maar uiteindelijk werd Jacob J.F. Heremans verkozen. Pol De Mont schreef dat Conscience “die zelf het best overtuigd was, dat hij noch in de kennis van de lettergeschiedenis noch in die van de vergelijkende taalkunde uitmuntte, was bescheiden genoeg, om de hem opgedragen taak te weigeren. Op zijn aandringen werd het bewuste professoraat vereerd aan den verdienstelijken J.J.F. Heremans...”³⁰. Dit wordt bevestigd in de brief die Conscience op 12 februari 1854 schreef aan de Gentse advocaat Rolin waarin hij deze laatste met aandrang vroeg, zijn invloed aan te wenden ten gunste van Heremans³¹.

Twee brieven aan zijn uitgever Van Dieren geven aanwijzing dat er later nogmaals *geruchten* waren dat hij “naer Gent zou gaen”. Op 18 april 1858 schreef hij: “Men spreekt me niet meer van myne verplaatsing naar Gent. Ik geloof dat ik nog lang te Kortryk zal *moeten* blijven”³². En enkele jaren later, op 21 februari 1862, schreef hij andermaal aan Van Dieren: “Men heeft weder het gerucht verspreid dat ik als professor naer Gent zal gaan, en zekere goedwillige Vlamingen hebben my daarom gehegeld ; maer er is geen schyn van waarheid aen dit gerucht. Indien ik verplaetst word, zal het niet naer Gent zijn”³³.

Het einde van de jaren 1850 en het begin van de jaren 1860 was een periode van heftige sociale conflicten en grote stakingen (1857, 1859, 1861), ook in Gent. Staken betekende in die dagen bittere armoede, honger lijden; een staking verliezen betekende nóg meer ellende. De eerste werkersorganisaties werden opgericht en die zagen het belang in van een geschoold proletariaat, van mensen die kunnen lezen en schrijven. Sprekend voor de populariteit van Conscience is dan wel dat de Broederlijkse Maetschappij der Wevers van Gent, na het mislukken van de staking van 1859, tóch nog voldoende middelen bijeen wist te krijgen om gezamenlijk het werk van Conscience aan te schaffen.

Conscience was inderdaad populair in Gent, ook bij het gewone volk. Max Rooses meldt in zijn *Nieuw schetsenboek* dat “...Toen ik secretaris der Gentsche afdeling van het Willemsfonds was, bezaten wij in eene onzer Volksbibliotheken veertien exemplaren van den *Leeuw van Vlaanderen*, en ik herin-

ner mij niet, dat er ooit één, een enkel uur, ongebruikt op de planken heeft gestaan”³⁴.

In september 1863 kende Gent twee belangrijke gebeurtenissen: enerzijds ging er, van 13 tot 20 september een internationaal “Congrès pour le progrès des sciences sociales” (congres ter bevordering van de maatschappelijke wetenschappen) door en anderzijds werd, binnen genoemde periode, het standbeeld van Jacob van Artevelde onthuld.

Conscience, toen arrondissementscommissaris in Kortrijk, nam deel aan het congres. Hij was voorzitter van de afdeling Kunsten en Letterkunde die zetelde in de Aula van de universiteit. Daar ontmoette hij Victor Hugo en Alexandre Dumas. Voor die gelegenheid verbleef hij bijna een week ten huize van zijn vriend Willem Rogghé. Dit verblijf in Gent moet hem aangenaam geweest zijn, althans volgens een brief van 21 november 1863:

*“Ik heb in Gent 8 dagen goed leven gehad (...). Dit leven tusschen Europeaensche vermaerdheden, welke my behandelen als hun gelijke, en my eene groote achting betuigen; dit zwemmen op den vloed der hoogste en edelste gedachten, de welsprekendheid, de geleerdheid, de vriendschap die my daer omringden, dit alles verheft den mensch in zijne oogen, en my heeft het byzonder goed gedaen. Het heeft den roest die in Kortryk my om het harte groeide, geheel of gedeeltelyk afgewreven, en my nieuwe sterkte en nieuwen levensmoed gegeven”*³⁵.

Naar aanleiding van dit congres werd een foto van de toen 50-jarige Conscience gemaakt door kunstschilder en fotograaf Nestor Schaffers wiens atelier in de Walpoortstraat 15 gevestigd was³⁶.

Op 14 september werd het standbeeld van Jacob van Artevelde luisterrijk ingehuldigd op de Vrijdagmarkt, in aanwezigheid van koning Leopold I en van de Hertog van Brabant (de latere koning Leopold II). Talrijke muziek- en zangverenigingen, 1200 uitvoerders, brachten daar in “première”, de Artevelde-cantate ten gehore, op tekst van Napoleon Destanberg en muziek van Frans August Gevaert. Conscience – hij die de Artevelde-belangstelling een zo populariserende impuls had gegeven – woonde deze luisterrijke plechtigheid bij.

Rond die tijd zou Conscience nog een Artevelde-gedicht geschreven hebben, een zangtekst voor solo- en koorzangen, bedoeld om de letterkundige feesten van de Antwerpse maatschappij Tael en Kunst op te luisteren³⁷.

Minder bekend is dat Conscience zich ook wel eens waagde aan het schrijven van toneel en zangspelen, met weinig succes overigens. Zo schreef hij *De dichter en zijn droombeeld*, een zangspel in vier bedrijven. Op 11 december 1867, nog

vóór het gewrocht door Karel Miry op muziek werd gezet, oogstte Conscience wél veel bijval toen hij dit gedicht voor de eerste maal voorlas in de zaal der Sodaliteit, voor de De Tael is gansch het volk³⁸.

Bavo en Lieveke

Twee jaar later, in 1869, publiceerde Conscience zijn tweede “Gentse” roman, *Bavo en Lieveke : geschiedenis van twee werkmanskinderen*. Hij kreeg er een tweede Vijfjaarlijkse staatsprijs voor Vlaamse letterkunde (periode 1865-1869) voor. Het verhaal behoort tot zijn zogenaamde zedenkundig-maatschappelijke werken. De Gentse sfeer is er duidelijk aanwezig, o.m. in de beschrijving van een toenmalig katoenfabriek (het Lousbergs-“imperium”, meestal “de Hemp-tinne” genoemd) op de Reep, waar thans de Sint-Bavo-Humaniora gevestigd is. Tegelijk schetst hij verschillende, inmiddels helemaal of zo goed als verdwenen stadsbeelden o.m. de Watermolenbrug (ter hoogte van het huidige Laurentplein), de Nieuwbrug (op de Reep), beluiken met hun openbare waterpompen, een bougiefabriek (= waskaarsen) enz...³⁹. Literair-sociologisch kenmerkend is echter het paternalistische standpunt dat Conscience innam ten opzichte van de werkende massa. Hij beschreef de uitbuiting van de arbeiders en van de kinderen. Hij deed dit weliswaar niet met de bijna jubelende begeestering waarmee Alexandre Dumas in 1838, in een *Lettre sur Gand*, de efficiëntie van een Gents textielbedrijf had beschreven (inclusief het inzetten van kinderen van amper 5 jaar) - maar zéker lag in *Bavo en Lieveke* ook niet de bittere aanklacht waarmee Eugeen Zetternam diezelfde genadeloze uitbuiting in zijn *Mijnheer Luchtervelde* (1848) had aangeklaagd. Conscience registreerde de ellende van het werkvolk realistisch, maar klaagde ze niet aan. Hij legde de volledige verantwoordelijkheid voor de benarde situatie van de arbeiders bij de werkende massa zelf. In zijn ogen konden alleen een degelijke opvoeding, meer leesvaardigheid en behoorlijk onderwijs de werkende mens uitkomst brengen. Voor hem was de vrouw bovendien de morele spil van het gezin; zij vooral bekommerde zich om de kinderen en zij moest er voor zorgen dat de man op het rechte pad bleef. Vooral dit laatste – de wijze waarop hij de rol van de vrouw in het gezin situeerde – kon geen verrassing zijn voor wie bijna 15 jaar vroeger al, op 31 maart 1855, zijn voordracht over “de zending der vrouw” had gehoord in de Sociéte Littéraire Gantoise of voor wie de tekst van deze voordracht had gelezen⁴⁰. Daarin werd de man “bron van alle macht” genoemd, de vrouw “bron van alle liefde”. De vrouw moest vooral liefdevol, teder en zachtzinnig zijn; haar vrouwelijke ziel was geschapen om te beminnen (dit laatste woord stond centraal in zijn tekst), te zalven en te troosten...

Op 17 september 1870 was Conscience te gast bij het Gentse Willemsfonds.

Hij las er voor uit het manuscript van de eerste helft van zijn boek *Een goed hart* (dat in 1872 zou gepubliceerd worden). Een goed half jaar later, op 13 februari 1871 sprak hij in het Van Crombrughe's Genootschap over zijn *De kerels van Vlaanderen*. En op 24 januari 1872 las hij, weer in het Gentse Willemsfonds, voor uit zijn manuscript van de tweede helft van *Een goed hart*.

Begin juli 1872 woonde hij de begrafenis van F.A. Snellaert bij op het Dam-poortkerkhof. Hij hield er een lijkrede als vertegenwoordiger van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, Letteren en Fraaie Kunsten van België.

Postuum Gents eerbetoon

Toen Conscience op maandag 10 september 1883 overleed te Elsene (waar hij dan al een kwarteeuw woonde als conservator van het Wiertz-museum) was dat een nationale gebeurtenis. Hij zou – op kosten van het Antwerpse stadsbestuur – worden begraven op het Kielkerkhof. De Antwerpse gemeenteraad kwam op dinsdag 11 september in spoedzitting bijeen om de begrafenis op zondag 16 september te regelen. De grootste plechtigheden hadden plaats in Elsene (waar hij overleed) en in Antwerpen. Wat naam had in de letteren, de kunsten, de wetenschap en de politiek woonde deze plechtigheden bij. Vanuit Gent waren dat o.m. een delegatie van de Gentse gemeenteraad, vertegenwoordigers van de Gentse afdelingen van het Willemsfonds en het Davidsfonds, van de Snellaertkring, het Van Crombrughe's-Genootschap, het Liberaal Studentenkorps enz..., naast vrienden als Julius Vuylsteke, Frans De Potter, Paul Fredericq, Karel Miry en anderen. Op 17 september 1883, daags na de begrafenis, besliste de Gentse gemeenteraad, de verbinding tussen de toenmalige Laurierstraat en de Rogierstraat, links van de hogeschoolgebouwen, voortaan Hendrik Consciencestraat te noemen. Dat was op de plaats waar zich eertijds de sloppenwijk Batavia bevond (tussen de huidige Sint-Hubertusstraat, de Rozier en de Jozef Plateaustraat). Die wijk was in het begin van de jaren '80 van de 19de eeuw gesloopt en vervangen door een modelwerkmanscité. De cité zou (met inbegrip van de Consciencestraat) rond 1936 op zijn beurt verdwijnen voor de uitbreiding van de universiteit (met o.m. de Boekentoren van de universiteitsbibliotheek)⁴¹.

Later zou Gent hem nog met andere, zichtbare eerbewijzen herdenken. Tussen 1894 en 1902 werd aan de Vlaamse Kaai een rij van 19 villa's gebouwd. Elk daarvan werd met een naam, een borstbeeld en een zinspreuk in de voorgevel "opgedragen" aan een Vlaamse kunstenaar (literator, toondichter, schilder...) die in de 19de eeuw een rol had gespeeld in de Vlaamse bewustwording. Met één van deze villa's (toen met huisnummer 41, thans nr. 95) werd aldus ook

Conscience in herinnering gebracht. Dit - “Consciencés” - huis ontsnapte met tien andere aan de bouwpromotoren en de slopershamer toen bij het aanleggen van de Keizersviaduct, in de jaren '70 van de 20ste eeuw, de sfeervolle bommerijke kaai werd geofferd op het altaar van een drukke verkeersring.

In 1912 was de glorie van Conscience duidelijk nog niet weggedeemsterd. In dat jaar werden in Antwerpen, in Brussel en in Gent uitgebreide feesten georganiseerd ter herdenking van de honderdste verjaardag van zijn geboortedag. Gent wilde duidelijk niet onderdoen voor de twee andere steden. Door het Nationaal Vlaams Verbond en het Algemeen Nederlands Verbond, twee Gentse Vlaamsstrijdende verenigingen, werden grootse provinciale Consciencefeesten op het getouw gezet. Die zouden hun hoogtepunt kennen op 21 juli in Gent. Een ruime promotie ging de feestelijkheden vooraf: 1.000 “plakbrieven” (affiches) en 100.000 strooibiljetten werden verspreid. De Stad publiceerde een brochure van de hand van Richard de Cneudt (uitgegeven door het Groeninger Comité te Gent, verspreid op 40.000 exemplaren) met het volledige feestprogramma en met een overzicht van “zijn leven en zijn werk voor het volk geschetst”. In de weken vooraf werden niet minder dan 31 liederavonden ingericht in alle wijken van de stad. Het programma voor 21 juli zag er als volgt uit:

- om 10u ging in de Vlaamse Schouwburg een grote letterkundige feestvergadering door (waar o.m. Jules Persyn, Victor Fris en Omer Van Hauwaert spraken en Richard de Cneudt verzen voorlas);
- om 16u trok een grote optocht “van volksmaatschappijen, zonder onderscheid van denkwijze” naar de Vrijdagmarkt - 26 muziekcorpsen en 153 maatschappijen namen eraan deel;
- om 17u werden de voorafgaandelijk ingestudeerde volksliederen door “gans het volk” gezongen op het Sint-Baafsplein – de dagbladen spraken van 10.000 deelnemers;
- om 20.30u werden op het Sint-Baafsplein de “roerendste taferelen” uit Consciencés werk in “marmerbeelden” voorgesteld, bij het zingen van liederen.

“ ’t Is dat in Gent de opoffering onzer medeburgers geene palen kent, wanneer het geldt een weldoener van het Vlaamsche volk te huldigen”, schreef een dagblad.

Om een beeld te geven van de sfeer rond deze feesten, citeren we uit de brochure die was verspreid. De Gentenaars en alle Gentse verenigingen werden daarin in volgende bewoording opgeroepen, deel te nemen aan de komende feesten:

“Mannen van alle richting! Geleerden, Schrijvers, Overheden, Leeraars, Gij die werkt met den geest of met de hand, met de pen of met het woord, Burgers,

83

GDESMEY

13

1813

1868

BOEKVERKOPING

STAD GENT

Consciencefeesten van den 21 Juli 1912.

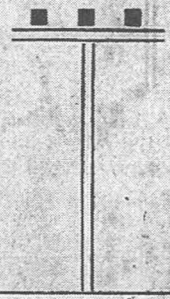
Hendrik Conscience

ZIJN LEVEN EN ZIJN WERK
VOOR HET VOLK GESCHETST
DOOR RICHARD DE CNEUDT

sozialende lieme tot de natyne die ...

VOLK VAN VLAANDEREN!

Viert uwe grooje schrijvers om in die
huldebetoogingen kracht te pakken ter
verovering van uwe rechten.

UITGAVE VAN HET
GROENINGER COMITEIT, GENT.

Werklieden, Priesters en Onderwijzers, Studenten en Leerlingen, allen aan het werk! Steunt ons edel streven! Spoort iedereen tot deelneming aan! Koopt Conscience's werken of zoo ge te arm zijt, haalt ze in de volksboekerijen, versiert uwe woning met het beeld van den grooten man. Volgt de liederavonden in de wijken der stad of richt er zelf in uwe gemeente in. Leest in uwe omgeving uit Conscience's werken voor, woont de voordrachten bij over den beroemden man gehouden. Versiert met vlaggen en opschriften uwe woning, den dag der betooging, en laat het uit duizenden monden schallen: Conscience is niet dood! Hij leeft in alle harten!"

De Gentse boekhandel-uitgever Adolf Herckenrath had voor die gelegenheid zijn uitstalraam op de Conscience-aandacht afgestemd. Daarin werd een jubileumuitgave van zijn werken aangeprezen: 58 genaaide en 30 gebonden boekdelen, uitgegeven in Antwerpen door de Nederlandsche Boekhandel en vervat in een eikenhouten hangkastje met portret.

In Antwerpen zouden op 11 augustus 1912 nationale Consciencefeesten worden georganiseerd met een grootse praalstoet. Ook dàar wilde Gent nadrukkelijk aanwezig zijn. Om ook de minder bemiddelde Gentenaars het bijwonen van deze feesten te vergemakkelijken had de Groeningerwacht bijzondere maatregelen getroffen: in 't Vlaamsch Huis werd een spaarkas ingericht; speciale treinen werden voorzien en de Gentse ingeschrevenen werd een bijzondere plaats voorbehouden langsheen het parcours van de indrukwekkende praalstoet. Niet minder dan 5.000 Gentse belangstellenden werden verwacht...

En toch... Schitterde de ster van Conscience in datzelfde jaar 1912, nagenoeg dertig jaar na zijn overlijden, écht nog bij het (al dan niet lezend) volk? Er kan aan worden getwijfeld als men Cyriel Buysse mag geloven. Die had, met het oog op de feestelijkheden van dat jaar, een steekproef gedaan naar de populariteit van Conscience in zijn (Buysse's) directe omgeving. In *De Amsterdammer* (nr. 1831) van 28 juli 1912 schreef hij over zijn bevindingen die hij beschouwde als "een beknopte synthesis voor het gehele land".

De steekproef leerde Buysse dat "al de ouderen en velen van middelbare leeftijd" Conscience beslist nog kenden. Sommigen hadden zelfs alles van hem gelezen. De schoolgaande jeugd kende hem ook omdat de meester uit zijn werk had voorgedragen. De jonge volwassenen hadden vroeger wel iets over hem gehoord (en misschien zelfs iets van hem gelezen), maar "dat was zo goed als vergeten geraakt". "De invloed van Conscience op de Vlaamse bevolking", schreef Buysse, "is enorm geweest, maar bestaat heden ten dage nog slechts hier en daar in de dorpen en op 't platteland als een bijna vergeten overlevering van vroeger".

Na 1912 vonden wij nog weinig sporen van publieke Gentse aandacht voor Conscience. Nog in het geheugen ligt de herdenking in 1983, toen het Cultureel Comité Sint-Amandsberg, naar aanleiding van de honderdste verjaring van zijn overlijden, van 7 tot 29 mei een tentoonstelling over hem organiseerde in de kapel van het Campo Santo. Bij die gelegenheid realiseerde de Filmploeg Miklos Rozsa Stichting (van de Gentse brandweer) een filmisch docu-drama over het leven van Hendrik Conscience én een historische documentaire *Wat te Groeninghe gebeurde...*

In geen enkel van de andere “geschikte” jaren waren er herdenkingen of feestelijkheden ingericht in Gent, noch in 1933 (50 jaar na zijn overlijden), noch in 1962 (150 jaar na zijn geboorte) en evenmin in 1949 of 1999 (resp. 100 en 150 jaar na het verschijnen van zijn *Artevelde*)... Meldenswaardig is wel dat in dit jaar 2002 voor het eerst weer de integrale, originele tekst van de *Leeuw* verscheen, bezorgd en wetenschappelijk verantwoord door Edward Vanhoutte, directeur van het Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie (een onderzoekscentrum van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent).

Wat betekende Gent voor Conscience?

Vergeten we bij deze Gentse Conscience-parade niet dat Antwerpen hoe dan ook “zijn” stad was en bleef, dat Kortrijk en Brussel voor hem jarenlange werk- en woonplaatsen waren en dat de Kempense heide zijn favoriet toevluchtsoord was in momenten van vertwijfeling.

Gent was voor hem nochtans een stad waar hij blijkbaar graag vertoefde en die hij dikwijls aandeed. Hij had er een uitgebreide kennissen- en vriendenkring en hij vond er inspiratie voor twee van zijn romans. Hij kreeg er steun op literair gebied als hij die nodig had en hij vond er gelijkgezinden in de strijd voor de Vlaamse zaak. Zoals elders genoot hij hier een grote volkse populariteit. Zijn redenaarstalent maakte van hem een graag genode gast. En tenslotte kreeg hij in Gent ook officiële erkenning vanwege het stadsbestuur en academische waardering vanwege de universiteit.

Voor de lezer van vandaag

Wie zich vandaag wil documenteren over Conscience, is uiteraard in eerste instantie gebaat bij een bezoek aan de Antwerpse Stadsbibliotheek (Conscienceplein) en het AMVC-Letterenhuis (het Archief- en Museum van het Vlaamse Cultuurleven, in de Antwerpse Minderbroederstraat). Dit zijn zonder twijfel de rijkst voorziene bronnen. Niettemin is Conscience literair en documentair ook nog ruim aanwezig in Gent. Gemakkelijk bereikbaar voor het

grote publiek is er de Stedelijke Openbare Bibliotheek (aan het Zuid) die nage-
noeg zijn volledig werk bezit (elk werk in een of meer – niet noodzakelijk de
eerste – uitgaven), ook in het Frans, en die talrijke werken *over* hem in haar
collectie heeft. Meer voor wetenschappelijke doeleinden zijn er de Universi-
teitsbibliotheek én de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Let-
terkunde. In beide instellingen is het volledige werk aanwezig (veelal verschil-
lende edities van elke titel, uiteraard in het Nederlands maar ook in vertaling
(Frans, Engels, Duits...). De Universiteitsbibliotheek bezit bovendien een ruime
collectie brieven en andere documenten.

Frans HEYMANS

1 oktober 2002

NOTEN

- ¹ Helmut Gaus : *Pers, kerk en geschreven fictie : groeiproblemen en conflicten in een demo-
cratiseringsproces, Gent 1836-1860.* – Brugge, 1975. – 234 p. & Karel van Isacker : *Mijn land
in de kering, 1830-1914.* – Kapellen, 1978 – 2 dl. – Zie dl. I, p. 120-121.
- ² Jozef Staes : *Hendrik Conscience, onuitgegeven studie /* bewerkt door Jan de Schuyter. –
Maldegem, 1908. – 64 p. – Zie p. 13-14.
- ³ Gilbert Degroote : *Onuitgegeven en weinig gekende brieven van Hendrik Conscience, in Han-
delingen / Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschie-
denis.* – I : 20(1966) p. 99-127 ; II : 21(1967) p. 109-233 ; III : 25(1971) p. 5-91. – Zie dl. II, p.
123-124.
- ⁴ Jozef Staes : *Hendrik Conscience...*, op. cit. 2, p. 26-27.
- ⁵ Ger Schmoek vermoedde achter dit pseudoniem “V.” een samenwerking tussen E.H. J.B. Van
Hemel en priester, taal- en geschiedkundige Jan Baptist David, zie hiervoor: Ger Schmoek :
Conscienciana, in Lode Baekelmans ter eere, 1945. – Antwerpen, 1946. – 2 dl. – Zie dl. II, p.
187-211.
- ⁶ Gilbert Degroote : *Onuitgegeven...*, op. cit. 3, dl. II, p. 130-131. – Met een brief dd. 19 juli
1838 zond Conscience Snellaert een deel van zijn werk, “... met de hoop dat UE volgens be-
lofte hetzelfde van taelfeilen zal zuiveren”.
- ⁷ A. Jacob : *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience uit de jaren 1837 tot 1851.* –
Gent, 1913. – 2 dl. – Zie dl. II, p. 7-8.
- ⁸ *Bydragen der Gazette van Gent*, 4(1839)11, p. 38-42.
- ⁹ Ada Deprez : *De jonge Snellaert, 1809-1838.* – Gent, 1970. – 154 p. – Zie p. 98.
- ¹⁰ Zijn dochter Maria getuigde hierover later vergoelijkend: “De schrijver, nu rijker aan oefening
en ondervinding, had de eerste uitgave gewijzigd en in het boek de wat overdreven en balda-
dige uitdrukkingen der Geuzen door andere vervangen. Zoo zou het werk, in de gevangenissen
en openbare gestichten [scholen?], aangenomen worden. Ziedaar de reden waarom de tweede
uitgave van “het Wonderjaer” eenigszins met de eerste verschilt. Arme Vader! Wat al kwade
aantijgingen en venijnige verwijten werden later den gewetensvollen schrijver naar het hoofd
geworpen wegens die verandering...” – Zie : Maria Antheunis-Conscience : *Hendrik Conscience
: eenige bladzijden uit het leven mijns vaders.* – Leiden, [1912]. – 188 p. – Zie p. 42-43.
- ¹¹ Gilbert Degroote : *Onuitgegeven...*, op. cit. 3, dl. II, p. 147-148. Zie ook: M. Sabbe : *Twee
onuitgegeven brieven van H. Conscience en J.B. van Hemel, in Verslagen en mededeelingen/
Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde, dec. 1930, p. 619-623.*
- ¹² *Geschiedenis mijner jeugd* werd postuum gepubliceerd in 1888.
- ¹³ Maria Antheunis-Conscience : *Hendrik Conscience...* op. cit. 10, p. 35.

- ¹⁴ E. De Bock : *Hendrik Conscience en de opkomst van de Vlaamse romantiek*. – Antwerpen, [1919]. – 319 p. – Zie p. 165-166.
- ¹⁵ A. Jacob : *Briefwisseling...*, op. cit. 7, dl. I, p. 97-100.
- ¹⁶ *Kunst- en Letterblad*. – Gent, 1843, p. 100 + 102 & A. Jacob : *Briefwisseling...*, op. cit. 7, p. 138 e.v.
- ¹⁷ A. Jacob : *Briefwisseling...*, op. cit. 7, dl. I, p. 140 + dl. II, p. 155.
- ¹⁸ Willem Rogghé : *Gedenkbladen*. – Gent, 1898. – XVI, 454 p. – Zie p. 36-37 & Emiel Willekens : *Profiel van Hendrik Conscience, 1812-1883*. – Antwerpen, [1983], 125 blz. – Zie p. 73.
- ¹⁹ A. Jacob : *Briefwisseling...* op. cit. 7, dl. I, p. 46-47.
- ²⁰ Zie hierover o.m. Jos Vermeulen : *De groei en de bloei van de Arteveldefiguur in de Vlaamse volksziel*. – [Gent, 1938]. – 128 p. - Enkele pogingen o.m. van Norbert Cornelissen en Prudens van Duyse om Artevelde als Gentse heldenfiguur te rehabiliteren hadden tot dan (d.w.z. rond 1840) slechts matig succes gekend.
- ²¹ Het gaat hier om P.A. Lenz : *Jacques van Artevelde : histoire des six premiers mois de son administration*, in *Nouvelles archives historiques*, t. I, 1837, p. 261 en J. de Winter : *Jacques van Artevelde*. - 1846.
- ²² Professor Lenz onderzocht op dat ogenblik in het Gentse stadsarchief de stadsrekeningen uit de tijd van Artevelde.
- ²³ Hendrik Conscience : *Het groot Begynhof te Gent*, in *Nederduitsch letterkundig jaerboekje 1849*, 16(s.d.) p. 19-23.
- ²⁴ Zie hierover o.m. Jef Crick : *Karel-Lodewijk Ledeganck, 1805-1847*. – Sint-Amandsberg, 1944. – 64 p. – Zie de inleiding. & Luc Lekens en Johan Decavele : *Het Campo Santo in 131 levensverhalen*. – Gent, 2001. – 159 p. – Zie p. 8.
- ²⁵ Sabine de Groote : *Het Campo Santo van Sint-Amandsberg*. – Gent, 2000. – 75 p. – Zie p. 54.
- ²⁶ E. De Bock : *Hendrik Conscience...*, op. cit. 14. – Zie p. 208.
- ²⁷ Zie: *De Eendragt*, 3(1849) p. 91-95 & A. Jacob : *Briefwisseling...*, op. cit. 7, dl. 1, p. 307-309.
- ²⁸ E. De Bock : *Hendrik Conscience...*, op. cit. 14, p. 207.
- ²⁹ Gilbert Degroote : *Hendrik Conscience, een vrijzinnig man?*, in *Dietsche Warande & Belfort*, 109(1964)3, p. 113-123. - De brief wordt bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek, G 18453¹⁹⁶. In dit merkwaardig artikel schetst H. Degroote de complexe figuur die Conscience was. Hij ziet in de toetreding tot het Willemsfonds een van de vele aanwijzingen dat Conscience, ondanks zijn “verraad” en zijn toegeven aan de druk van katholieke zijde, innerlijk getrouw bleef aan zijn vrijzinnige overtuiging.
- ³⁰ Pol de Mont : *Hendrik Conscience : zijn leven en zijn werk*. – 3de dr. – Brussel, 1912. - XV, 196 p. – Zie p. 118.
- ³¹ Gilbert Degroote : *Onuitgegeven...*, op. cit. 3, dl. III, p. 25-26.
- ³² Gilbert Degroote en Jan de Schuyter : *Hendrik Conscience en zijn uitgevers : brieven...* – Brussel, s.d. – 286 p.
- ³³ Gilbert Degroote en Jan de Schuyter : *Hendrik Conscience...*, op. cit. 32, p. 117. - Conscience zou in 1869 naar Brussel worden “verplaatst”, als conservator van het Wiertz-museum te Elsene.
- ³⁴ Max Rooses : *Nieuw schetsenboek*. – Gent, 1882. – 356 p. – Zie p. 341. – Max Rooses spreekt over de periode 1866-1876.
- ³⁵ Jozef Staes : *Hendrik Conscience...*, op. cit. 2, p. 52-53.
- ³⁶ Paul de Keyzer : *Bij een foto van Hendrik Conscience uit 1863*, in *De Vlaamse Gids*, 47(1963)4, p. 253-259.
- ³⁷ Jos Vermeulen : *De groei...*, op. cit. 20, p. 68 – Vermeulen verwijst naar Jozef Staes : *Karamellenverzen van Conscience*, in *De Vlaamse School*, Nieuwe reeks, dl. II, 1889, blz. 183.
- ³⁸ Zie het *Volksbelang*, 7 en 14 december 1872.

³⁹ Zie hierover : J. Cl. : *Randnota's rond Bavo en Lieveke*, in *Heemkundig nieuws : contactblad van de Heemkundige Kring "Oost-Oudburg"....*, 4(1976)4, p. 38-41.

⁴⁰ De tekst van deze (oorspronkelijk in het Nederlands geschreven) voordracht verscheen (in het Frans) in *Le Messenger de Gand* van 7 april 1855. De Nederlandse originele tekst werd later gepubliceerd in *Een zwanenzang* / door Jan van Beers. *De zending der vrouw* / door Hendrik Conscience. – Antwerpen, s.d. – p. 20-36. In uitgaven van de volledige werken vindt men deze tekst meestal in een hoofdstuk "Mengelingen".

⁴¹ Victor Fris : *De historische persoonsnamen der straten van Gent : honderd levensbeschrijvingen.* – Gent, s.d. – 166 p. - Zie p. 29-31 & Maria De Waele in het internetbericht www.gent.be/gent/historis/stadsgezichten.

INVENTAIRE ARCHÉOLOGIQUE - FICHE N° 67

Op 5 April 1898 stelde Louis Maeterlinck, in de rubriek "Schilderijen - Museum van Schilderkunst, n° 38 - XVIIe eeuw -" in het Frans een fiche op over

Sint-Sebastiaan na zijn martelaarschap getroost door engelen, door Pieter Thys (de Oude)

Men zal bemerken dat het geheel van dit schilderij grote overeenkomsten vertoont met bepaalde werken van Van Dyck die door Thys als leidraad genomen werd.

Vooral de handen zijn behandeld met een voornaamheid de meester waardig. Links op het doek ziet men de heilige van voren, doorboord met pijlen en vastgebonden aan een boom. Engelen troosten hem. Zij maken de koorden los die hem vastbinden en nemen de pijlen weg. Twee engelen dalen neder uit de hemel en bieden hem de kroon en de palm van de martelaar aan.

Links op het voorplan zijn het kuras en het zwaard van de heilige neergelegd. Figuur op natuurlijke grootte. H: 2,49 m. L: 1,63 m. Doek.

Het doek is aan de rechterzijde getekend *Peeter Thijs*.

Het is afkomstig, net zoals twee andere taferelen van dezelfde meester die zich in het museum van Gent bevinden, van het oud depot in St-Pieters.

Ze werden aangekocht door Abt Seiger bij de verkoop die plaats vond na de afschaffing van de Orde der Jezuïeten.

Pieter Thys, gezegd de Oude, werd in Antwerpen geboren in 1616 en stierf er in 1677 of 1679. Hij werd als vrijmeester opgenomen in de St-Lucasgilde van Antwerpen in 1644-45 en werd deken in 1661-1662.

Keizer Leopold stelde hem aan als hofschilder. Hij behandelde de geschiedenis en het portret. Het is in dit laatste genre dat hij het dichtst Van Dyck benaderde.

Zijn werk, alhoewel mooi en van een krachtig coloriet, wordt ontsierd door een te rode kleur van het vlees.